

A LÉLEK ÉS A FORMÁK* Lakatos László (1952–2008)

Tőle magától tudtam meg, hogy nagybeteg. 2007 májusában felhívott, hogy nem tudnám-e helyettesíteni az egyik vizsgáján. Kértünk már ilyesmit egymástól, hiszen többször tartottunk közösen szemináriumot is. Megnéztem a naptáram, ráértem, így természetesen igent mondtam. Persze azért a köztünk szokásos, és az alkatától egyáltalán nem idegen ironikus hangon rákérdeztem arra, hogy a lustaság-vírus éppen milyen mutációjának köszönhetem a megtisztelő felkérést.

– Beteg vagyok. – mondta.

– És mi bajod van Lacikám? Valami influenza? - tettem fel a szokásos fesztelenséggel az ilyenkor szinte automatikusan felbukkanó kérdést.

– Agydaganatom van.

...

... (!?)

Szokásszerű kérdésre ritkán adódik ennyire nem szokásos válasz. Nem kell persze veszélyes, sőt még csak kalandos életet sem élni ahhoz, hogy az ember a kor előre haladtával időről-időre váratlan helyzetek, olykor akár megrendítő tapasztalatával gazdagodjon. Hatvanhoz közeledve ilyesmi a szürke hétköznapi hordalékként is előállhat. Túl lehetünk már jó néhány ismerős, barát, rokon betegségén vagy akár elvesztésén is. Ilyen telefonbeszélgetésre azonban az ember még sincs felkészülve.

(– Mit lehet erre mondani? – gondoltam. – Hogy ne hülyéskedj? Éreztem, hogy komolyan beszél. – Ki tudna erre bármit mondani? Telefonba? Ha legalább személyesen... Segíthetne a testünk. Önkéntelen reflexmozdulatok, megránduló kéz, grimasz. Már ez is valamiféle kommunikáció lenne. De így?)

A mindössze néhány másodpercnyi végtelen csendet Laci törte meg. A tőle egyébként is megszokott meditatív elemző, s egyúttal valahogy mégis reflexív tárgyilagossággal kezdte ecsetelni a betegség első felismeréséhez vezető tüneteket, s számolt be a diagnózis megismerése után az emberre időről-időre szükségképpen rátörő halálfélelemről. Elmondta milyen orvosi vizsgálatoknak néz még elébe, mikor, milyen kezelésre számíthat. Beszélt, amíg sikerült a bennem felgyülemlett feszültséget enyhítenie, majd búcsúzóul megkért, hogy ne terjesszem betegségé hírért, egyelőre elég, ha csak a legszűkebb baráti köre tud róla.

Közös munkahelyünkön az ELTE Társadalomtudományi Karán másnap-harmadnapra már szinte mindenki tudta. Na, nem azért, mert az átlagnál sokkal pletykásabbak lennénk. Nyilván mindannyian megpróbáltunk megfelelni Laci kérésének, ugyanak-

* A temetésen elhangzott búcsúztató megszerkesztett változata.

kor hamar kiderült, hogy a birtokunkba jutott titok túlságosan nagy. Nagyobb nálunk, s jóval nagyobb annál, hogy csakúgy magunkba zárhatnánk. A hírt közösen kellett feldolgoznunk, megrendülésünket, pedig muszáj volt megosztanunk a többiekkel, ezért óvatosan megpróbáltuk feltérképezni, hogy a másik tud-e már róla. Többnyire tudott. Kiderült, hogy az évek folyamán szinte valamennyien szűkebb baráti körének részévé váltunk.

Nagyon könnyen meg tudta magát szerettetni az emberekkel. Nem mintha tudatosan törekedett volna erre. Inkább úgy mondanám, könnyű volt őt pusztá jelenvalóságában, működésében szerethető embernek találnunk.

Tán, mert esendő volt. Pontosabban neki volt bátorsága elismerni, sőt mások számára láthatóvá tenni, felmutatni saját esendőségét, sőt kicsinységét. Ezt fejezte ki beceneve is. Egyetemi csoporttársai, régi tanárai mindig is Manónak hívták. A név egy egykori szovjet rajzfilmfigura alapján még a katonaság idején ragadt rá. Nem tudom, hogy ez a rajzfilmfigura milyen lehetett. Abban azonban biztos vagyok, hogy ez a megszólítás a semmiképpen sem tolakodó, hangsúlytalan, de mégis mindig magától értetődő természetességgel jelenlévő szeretett hangján szólalt meg.

Ironikusan saját kicsinysége jeleként élte meg, hogy legfontosabb munkájának az 1996-ban kandidátusi disszertációként is megvédett *Az élet és a formák* című, Hajnal István történelemszociológiájáról szóló monográfiájának kéziratát, lényegében teljes addigi szakmai élete elfért egy féltényéri floppy lemezen.

Szerethető volt, mert volt ideje odafigyelni másokra. Ráérősen és sokat beszélgetett kollégáival, diákjaival is. A tudományt is ilyen ráérős módon művelte. Hajnal Istvánról szóló monográfiájának előszavában külön köszönetet mond a kiadó munkatársainak, amiért el tudták érni, hogy végre befejezze valahogy a munkáját. Mintha maga is azt a középkori tradicionalizmust követte volna, amelynek „sok évszázados uralma csak látszólag volt a haladás kerékkötője, valójában éppen hogy megalapozta a későbbi fejlődés lehetőségét azzal, hogy az azonnali hasznosításra és kizsákmányolásra törekvő nyers racionalizmussal szemben megóvta és fölnevelte a létfenntartó munkának és a mindennapi együttélésnek azokat a kicsiny, látszólag jelentéktelen, látszólag irracionális formáit, amelyeknek burkában az európai értelemben vett szakszerűség és jogszerűség csírái kifejlődhettek és megerősödhettek.” (Lakatos 1996)

Azt a Derek de Solla Price-féle „kis tudományt” képviselte, amelyet napjainkban nagyrészt elfed a „nagy tudomány” azonnali hasznosításra törekvő nyers racionalizmusa, de amely nélkül a tudomány véleményem szerint sosem tudott, s ma sem tud meglenni.

A Hajnal-féle monográfia befejezése után érveléstechnikákkal, laikus társadalmi magyarázatokkal illetve összeszűrt elméletekkel kezdett el foglalkozni. Ez utóbbiról 2000-ben még kétkötetes munkát tervezett megjelentetni. Az általa elképzelt formában ez már nem fog megvalósulni.

Közben egy tanulmány erejéig még egyszer visszatért Hajnal Istvánhoz. Az indoklás rendkívül jellemző rá. Egy monográfiával a háta mögött, a terület egyik legjobb hazai ismerőjeként is arról számol be, hogy mit vétett el, s mit nem vett észre korábban vizsgálata tárgyában. „Bár azt hittem, Hajnal már semmi meglepetést nem tartogat számomra, ... rá kellett jönnöm, hogy épp a legfontosabb gondolatát nem értettem meg teljes mélységében. ... Kiástam és felnyitottam a ládát, hosszú éveken át, tisztó-

gattam és rendeztettem a benne talált drágaköveket, és közben nem vettem észre, hogy maga a láda is aranyból van.” Ez megint csak nem az „új, a csillogó, az erőtől duzzadó modern tudomány” (de Solla Price 1979), sokszor bizony a kelleténél is magabízóbb hangja. E tanulmányában Lakatos külön kiemelte, milyen egyedi társadalomfejlődési lehetőséget teremtett, hogy a középkori európai tradicionális kötöttségek biztonságot adtak, egyben „időt és nyugalmat az elmélyült munkára, az eszközök, módszerek egyre tökéletesebb kidolgozására”. (Lakatos 1998) Laci ugyanígy szeretett hosszasan pécselni tudományos érdeklődése tárgyával. Mint egy kézműves. Megfontoltan kézbe vette, megforgatta, minden oldaláról gondosan megvizsgálta. Semmit sem sietett el. A megfontolt munkához idő kell. Idő pedig van, egész lénye ezt sugallta.

Betegsége döbbsentette rá arra, hogy ez nem feltétlenül van így, s hogy esetleg neki sem adatik elég idő. Emiatt érezte ő is, és vele együtt mindenki más, aki csak ismerte rendkívül méltánytalannak azt, ami vele történt. Megpróbálta fölvenni a harcot. Tavasszal még nagyon bizakodó volt, s bár külsőleg egy kicsit megváltozott egy kívülálló idegen még semmiképpen sem látta volna betegnek. Nyár közepére fizikailag jelentősen meggyengült. Egy egyetemi csoporttársaival rendezett összejövetelen azonban megint ő volt az, aki hozzásegítette a többieket ahhoz, hogy az első negyedóra után én a kívülálló már egy fesztelenül évődő egyetemi csoportban érezhessem magam.

Életének utolsó éveiben sokat foglalkoztatták a szociológia és biológia illetékességi körének problémái. Jó néhány évvel ezelőtt közösen tartottunk egy evolúciós elméletekkel foglalkozó szemináriumot. Szinte semmiben sem értettünk egyet. A vitában rendkívül éles eszű, és kíméletlenül szarkasztikus tudott lenni. Álláspontját a későbbiekben több tanulmányban is kifejtette. Legutóbb a „biológiai imperializmus” kritikájának szentelt egy igen fontos tanulmányt, szembeszállva azzal a törekvéssel, hogy „redukcionista naturalizmussal megreformálják a társadalomtudományokat, vagy ha ez nem sikerül, alternatív magyarázatokkal semlegesítsék és kiiktassák őket”. Nem mindenben értettem egyet álláspontjával, de sajnós ezt már nem lehetett megvitatni vele.

A kézirat egy korai változatát néhány nappal a betegségéről szóló telefonbeszélgetésük előtt, 2007. május 23-án e-mailen küldte el. A kísérőlevelet, amelyet akkor csak véletlenül tartottam meg, azóta azonban már tudatosan őrzök, most közzéteszem. Lehet, hogy csak belelátom, de én bizony benne érzem az egész embert.

Ezt írtam, kedves kollégák.

Olvassátok szeretettel. A vége kicsit suta, azt tudom, de hátha ti észrevesztek más sutaságokat is.

Pá,

Lakatos László

Fokasz Nikosz

IRODALOM

- de Solla Price, D.J. (1979): Kis tudomány – Nagy tudomány. Budapest: Akadémiai Kiadó.
 Lakatos L. (1996): Az élet és a formák, Hajnal István történelemszociológiája. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
 Lakatos L. (1998): Az eredeti felhalmozás. Szociológiai Figyelő, 2(1–2).